

ΤΟ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1914-1930)

Πρόσφυγες στην Ελλάδα κατά τον 20ό αιώνα

Ορισμοί ιστορικών όρων

- **«Μικτή Επιτροπή» (1914):** Ιδρύθηκε τον Ιούνιο του 1914 για να ρυθμίσει τα σχετικά με την ανταλλαγή στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων για εθελουσία ανταλλαγή Ελλήνων ορθοδόξων της Τουρκίας και Μουσουλμάνων της Ελλάδας. Δεν λειτούργησε ποτέ εξαιτίας της εισόδου της Τουρκίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο τον Οκτώβριο του 1914.

- **«Τάγματα Εργασίας»:** Τρόπος εξόντωσης των Ελλήνων ανδρών που χρησιμοποιήθηκε από την τουρκική κυβέρνηση κατά τον πρώτο διωγμό (1914). Οι άνδρες άνω των 45 ετών, που δεν στρατεύονταν, επάνδρωναν τα τάγματα εργασίας. Εκεί πολλοί πέθαιναν από κακουχίες, πείνα και αρρώστιες. Όσοι είχαν ηλικία 20-45 ετών μπορούσαν αρχικά να εξαγοράσουν τη στρατιωτική τους θητεία. Όσοι δεν πλήρωσαν χαρακτηρίστηκαν λιποτάκτες. Μετά την κατάργηση της δυνατότητας εξαγοράς της θητείας σημειώθηκαν χιλιάδες λιποταξίες και όσοι συνελήφθησαν, εκτελέστηκαν.

- **«Υπηρεσία Ανοικοδομήσεως Ανατολικής Μακεδονίας»:** Το 1916, κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ήρθαν πρόσφυγες από την Ανατολική Μακεδονία, την οποία είχαν καταλάβει οι Βούλγαροι ως σύμμαχοι των Γερμανών. Μετά τη λήξη των εχθροπραξιών το 1918, αυτοί επέστρεψαν στις εστίες τους και η «Υπηρεσία Ανοικοδομήσεως Ανατολικής Μακεδονίας» μερίμνησε για την επανεγκατάστασή τους.

- **«Συνθήκη Νεϊγύ»:** Υπογράφηκε το Νοέμβριο του 1919 και προέβλεπε την παραχώρηση της Δυτικής Θράκης από τη Βουλγαρία στην Ελλάδα. Στη συνθήκη ήταν συνημμένο το «Σύμφωνο περί αμοιβαίας μεταναστεύσεως μεταξύ Ελλάδος και Βουλγαρίας». (Βλέπε επόμενο ορισμό).

- **«Συνημμένο Σύμφωνο περί αμοιβαίας μεταναστεύσεως Ελλάδος και Βουλγαρίας»:** Το Σύμφωνο αυτό ήταν συνημμένο στη Συνθήκη του Νεϊγύ (Νοέμβριος 1919) και προέβλεπε την αναχώρηση 50.000 Βουλγάρων από την Ελλάδα στη Βουλγαρία και περίπου 30.000 Ελλήνων από τη Βουλγαρία στην Ελλάδα, ενώ 20.000 ακόμα Έλληνες είχαν μεταναστεύσει πριν από την υπογραφή της Συνθήκης.

- **«Οργανισμός»:** Τον Ιούλιο του 1914 ιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη «Οργανισμός», με σκοπό την άμεση περίθαλψη και στη συνέχεια την εγκατάσταση των προσφύγων του πρώτου διωγμού σε εγκαταλελειμμένα τουρκικά και βουλγαρικά χωριά της Κεντρικής και Ανατολικής Μακεδονίας. Παρεχόταν συσσίτιο, προσωρινή στέγη και ιατρική περίθαλψη, μέχρι οι πρόσφυγες να βρουν εργασία ή να αποκτήσουν γεωργικό κλήρο.

- **«Ανώτατη Διεύθυνση Περιθάλψεως»:** Κατά την περίοδο Εθνικού Διχασμού» (1916-1917) η κυβέρνηση Βενιζέλου ίδρυσε στη Θεσσαλονίκη την «Ανωτάτην Διεύθυνσιν Περιθάλψεως», με σκοπό την περίθαλψη των προσφύγων του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

- **«Υπουργείο Περιθάλψεως»:** Τον Ιούλιο του 1917 (είχε επικρατήσει ο Βενιζέλος και ο βασιλιάς Κωνσταντίνος είχε εγκαταλείψει την Ελλάδα) ιδρύθηκε το Υπουργείο Περιθάλψεως. Για πρώτη φορά θεσμοθετήθηκε η περίθαλψη και για τις οικογένειες των εφένδρων που βρίσκονταν στο μέτωπο και για τις οικογένειες των θυμάτων του πολέμου. Μετά το 1918, η παλιννόστηση των προσφύγων στην Τουρκία έγινε τμηματικά, με τη μέριμνα του Υπουργείου Περιθάλψεως και του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Επίσης, κατά το πρώτο διάστημα της άφιξης των προσφύγων μετά το 1922, το έργο της προσωρινής στέγασης ανέλαβε το Υπουργείο Περιθάλψεως, που ενισχύθηκε με έκτακτο προσωπικό.

- **«Πατριωτικό Ίδρυμα»:** Κατά την περίοδο περίθαλψης των προσφύγων από το 1914 έως το 1921, οργανώθηκαν καθημερινά συσσίτια από το κράτος ή το Πατριωτικό Ίδρυμα σε συνοικίες των πόλεων όπου ήταν συγκεντρωμένοι πολλοί πρόσφυγες.

- **«Πατριαρχική Επιτροπή»:** Η επιστροφή των προσφύγων στη Μικρά Ασία ξεκίνησε τους τελευταίους μήνες του 1918 μετά τον τερματισμό του πολέμου για την Τουρκία. Τον Οκτώβριο του 1918 συστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη Πατριαρχική Επιτροπή, με σκοπό την οργάνωση του επαναπατρισμού των εκτοπισμένων, με τη βοήθεια του Πατριαρχείου και της ελληνικής κυβέρνησης (Υπουργείο Περιθάλψεως).

- **«Υπηρεσία Παλιννοστήσεως και Περιθάλψεως»:** Στα πλαίσια της Έπαυσης Αρμοστείας Σμύρνης ιδρύθηκε η «Υπηρεσία Παλιννοστήσεως και Περιθάλψεως», η οποία βοηθούσε όσους πρόσφυγες του πρώτου διωγμού (1914) επέστρεφαν στη Μικρά Ασία να αποκατασταθούν στα σπίτια τους και στις ασχολίες τους.

- **«Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων»:** Με την άφιξη των προσφύγων μετά το 1922, το έργο της προσωρινής στέγασης ανέλαβε το Υπουργείο Περιθάλψεως, που ενισχύθηκε με έκτακτο προσωπικό. Στη συνέχεια το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων (ιδρύθηκε το Νοέμβριο του 1922) ανήγειρε ξύλινα παραπήγματα για τη στέγαση των προσφύγων. Ανέλαβε την αποκατάσταση των προσφύγων την περίοδο 1922-1925.

- **«Σύμβαση της Λοζάνης»:** Υπογράφηκε στις 30 Ιανουαρίου 1923 η ελληνοτουρκική Σύμβαση, η οποία ρύθμιζε την ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Προβλεπόταν η υποχρεωτική ανταλλαγή μεταξύ των Ελλήνων ορθοδόξων κατοίκων της Τουρκίας και των Μουσουλμάνων κατοίκων της Ελλάδας. Αυτή θα ίσχυε τόσο γι' αυτούς που παρέμεναν στις εστίες τους, όσο και για εκείνους που είχαν ήδη καταφύγει στην ομόθρησκη χώρα. Μάλιστα, η ανταλλαγή ίσχυσε αναδρομικά για όλες τις μετακινήσεις που έγιναν από τη μέρα που κηρύχθηκε ο Α΄ Βαλκανικός πόλεμος (18 Οκτωβρίου 1912). Από την ανταλλαγή αυτή εξαιρέθηκαν οι Έλληνες ορθόδοξοι της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου και οι Μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης.

- **«Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής» (1923):** Με βάση το άρθρο 11 της Σύμβασης της Λοζάνης (30 Ιανουαρίου 1923) ιδρύθηκε η Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής με έδρα την Κωνσταντινούπολη. Την αποτελούσαν έντεκα μέλη (τέσσερις Έλληνες, τέσσερις Τούρκοι και τρία μέλη-πολίτες ουδέτερων κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο κρατών) με αρμοδιότητα τον καθορισμό του τρόπου μετανάστευσης των πληθυσμών και της εκτίμησης της ακίνητης περιουσίας των ανταλλαξίμων.

- **«Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων»:** Η ελληνική κυβέρνηση, μπροστά στο τεράστιο έργο της περίθαλψης και αποκατάστασης των προσφύγων που έπρεπε να αναλάβει, ζήτησε τη βοήθεια της Κοινωνίας των Εθνών (ΚΤΕ). Με πρωτοβουλία της ΚΤΕ, το Σεπτέμβριο του 1923 ιδρύθηκε ένας αυτόνομος οργανισμός με πλήρη νομική υπόσταση, η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ), με έδρα την Αθήνα. Βασική αποστολή της ήταν να εξασφαλίσει στους πρόσφυγες παραγωγική απασχόληση και οριστική στέγαση. Η ΕΑΠ λειτούργησε μέχρι το τέλος του 1930. Με ειδική σύμβαση μεταβίβασε στο ελληνικό δημόσιο την περιουσία της, καθώς και τις υποχρεώσεις που είχε αναλάβει απέναντι στους πρόσφυγες.

- **«Αγροτική Αποκατάσταση»:** Μορφή αποκατάστασης των προσφύγων του 1922 που ανέλαβε η ΕΑΠ και περιελάμβανε παροχή στέγης και κλήρου γης στην ύπαιθρο. Η ΕΑΠ κατά προτεραιότητα απέβλεπε στη δημιουργία μικρών γεωργικών ιδιοκτησιών.

- **«Αστική Αποκατάσταση»:** Μορφή αποκατάστασης των προσφύγων του 1922 που ανέλαβε κατά κύριο λόγο το ελληνικό κράτος και περιελάμβανε την παροχή στέγης σε πόλεις, όχι όμως μέριμνα για εύρεση εργασίας.

- **«Μέθοδος εργολαβίας»:** Μέθοδος ανέγερσης προσφυγικών οικιών στο πλαίσιο της αγροτικής και αστικής αποκατάστασης που αναλάμβανε αντίστοιχα η ΕΑΠ ή το ελληνικό κράτος.

- **«Μέθοδος αυτεπιστασίας»:** Μέθοδος ανέγερσης προσφυγικών οικιών στο πλαίσιο της αγροτικής και αστικής αποκατάστασης κατά την οποία η ΕΑΠ ή το κράτος αντίστοιχα παρείχε στους πρόσφυγες όλα τα απαραίτητα οικοδομικά υλικά ώστε να κατασκευάσουν οι ίδιοι τα σπίτια τους.

- **«Γενική Διεύθυνση Ανταλλαγής Πληθυσμών»:** Η Σύμβαση ανταλλαγής των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας προέβλεπε την αποζημίωση των ανταλλάξιμων προσφύγων για τις περιουσίες που εγκατέλειψαν στις πατρίδες τους, από το κράτος υποδοχής. Το έργο της εκτίμησης της αξίας των εκατέρωθεν περιουσιών που εγκαταλείφθηκαν ανέλαβε η Μικτή Επιτροπή (Ανταλλαγής). Για να βοηθήσει το έργο της ελληνικής αντιπροσωπείας, στη Μικτή Επιτροπή συστάθηκε το 1924 η Γενική Διεύθυνση Ανταλλαγής Πληθυσμών που υπαγόταν στο Υπουργείο Γεωργίας. Για την αποτελεσματικότερη λειτουργία της, ιδρύθηκαν κατά τόπους Γραφεία Ανταλλαγής Πληθυσμών.

- **«Γραφεία Ανταλλαγής Πληθυσμών»:** Για την αποτελεσματικότερη λειτουργία της Γενικής Διεύθυνσης Ανταλλαγής Πληθυσμών, που συστάθηκε το 1924, ιδρύθηκαν τα κατά τόπους Γραφεία Ανταλλαγής, που ανέλαβαν την προσωρινή

εκτίμηση των περιουσιών των ανταλλάξιμων προσφύγων, με βάση τις δηλώσεις που υποβλήθηκαν σε αυτά. Οι αιτήσεις των δικαιούχων θα εξετάζονταν από ειδικές επιτροπές προσφύγων, συμπατριωτών των ενδιαφερομένων.

- **«Ανώτατο Συμβούλιο»:** Οι αιτήσεις των δικαιούχων προσφύγων του 1922 για την αποζημίωση σχετικά με την περιουσία που είχαν εγκαταλείψει στην Μικρά Ασία, θα εξετάζονταν από ειδικές επιτροπές προσφύγων, συμπατριωτών των ενδιαφερομένων. Εάν θεωρούνταν ανακριβείς, προβλεπόταν αναθεώρηση τους από ένα Ανώτατο Συμβούλιο.

- **«Πρωτοβάθμιες και Δευτεροβάθμιες Επιτροπές Εκτίμησης»:** Για την οριστική εκτίμηση των περιουσιών των προσφύγων του 1922 που εγκαταλείφθηκαν στην Τουρκία συστάθηκαν Πρωτοβάθμιες Επιτροπές Εκτίμησης και Δευτεροβάθμιες Επιτροπές, για προβλήματα που ενδεχομένως θα ανέκυπταν. Με την πάροδο του χρόνου η ολοκλήρωση του έργου της εκτίμησης των περιουσιών φαινόταν όλο και πιο μακρινή. Το έργο ήταν τεράστιο και επιπλέον η όλη διαδικασία υπονομευόταν από την τουρκική πλευρά.

- **«Συμφωνία της Άγκυρας»:** Ελληνοτουρκικό οικονομικό σύμφωνο το οποίο υπογράφηκε στις 10 Ιουνίου 1930. Ρύθμιζε το ζήτημα των Ελλήνων ορθοδόξων της Κωνσταντινούπολης και των μουσουλμάνων της Θράκης, καθώς και των «φυγάδων». Όριζε ότι οι ανταλλάξιμες μουσουλμανικές περιουσίες στην Ελλάδα και οι ελληνικές στην Τουρκία περιέρχονταν στην κυριότητα του Ελληνικού και Τουρκικού Δημοσίου αντίστοιχα. Προέβλεπε αμοιβαία απόσβεση των οικονομικών υποχρεώσεων μεταξύ των δύο χωρών.

- **«Αμειψισπορά»:** Η εγκατάσταση των προσφύγων του 1922 από την Μικρά Ασία ωφέλησε την ελληνική οικονομία και ειδικότερα στον αγροτικό τομέα, εφαρμόστηκε η μέθοδος της αμειψισποράς, δηλαδή η εναλλαγή καλλιέργειας στο ίδιο έδαφος, για να εξασφαλίζονται καλύτερες γεωργικές αποδόσεις.